

Lőrinczi Dénes

A PROPAGANDAGÉPEZET HATÁSAI MAGYARORSZÁGON A NAGY HÁBORÚ IDEJÉN

2016 januárjában került sor Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban arra az első világháborús interdiszciplináris konferenciára, amelynek keretében a „Nagy Háború” hátországi propagandájáról, annak formáiról és időszerű változásairól, tendenciáiról tartottak előadásokat a többségében magyar történészek. A háború kitörésével a propaganda széles területen kezdett működni, ennek számos eszközt, módozatát ismerteti a könyv¹. A téma négy nagy fejezetre osztva kerül kifejtésre: *Propaganda és alakváltozatai; Sajtó és sajtóirányítás; Irodalom és háború; Művészet és vizuális kultúra*. A könyvborítón egy 1914-es Európát ábrázoló karikatúra látható, melyen a Központi Hatalmak (még) magabiztosan néznek szembe ellenfeleikkel.

Az első világháborúban részt vevő országok vezetői igyekeztek meggyőzni állampolgáraikat (főleg a háború első éveiben), hogy országuk jogosan lépett be a háborúba, az igazság az oldalukon áll. Ez nemcsak a katonák, de a hátország civiljeinek meggyőzésében is fontos volt. Az előszóban a szerkesztők szólnak arról, hogy „ez a háború a modern történelem első totális háborúja”, mely nem valósulhatott volna meg anélkül, hogy e vállalkozásnak ne lett volna erős társadalmi támogatása, ugyanis nemcsak a fronton, hanem a hátországban is szükség volt a helyállásra, a hadi, ruházati és élelmezési termékek előállítására során.

Konferenciaköszöntő gondolataként Gróh Gáspár rávilágít, hogy a hadüzenetek elküldése és a harcra való készülődés a 19. századi „nemzet-eszme, a historizmus és a romantika hős-kultuszának” a hozadéka. Mindezen irányzatok – Gróh Gáspár szerint – akaratlanul is a militarizmusnak biztosítottak hátszelet. Az idealizált hős szerepében masírozó bakák és a 20. századi modern fegyverek találkozására,

¹ Szerk. Ifj. Bertényi Iván, Boka László, Katona Anikó: *Propaganda – politikai, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban*. Budapest, 2016, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. 10. o.

iszonyú következményeire 1914-ben került sor, rádöbbenve a tömeget arra, hogy az új világ harcterein a modern fegyverek (golyószórók, mustárgáz, tankok, stb.) elenyésző jelentőségűvé tették a hősi cselekedet és az egyéni kiválóságot.²

A propaganda és alakváltozatai néven jelölt kategóriában az első tanulmány Romsics Ignác írása. Ismerteti, hogyan viszonyultak a Nagy Háborúhoz különböző történészek a 20. század második felétől, valamint hogyan nyúlnak a visszaemlékezésekhez a benne részt vett országok az elmúlt harminc évben. Kiemelte, hogy az 1918 utáni „években a történetírás elsősorban a felelősöket kereste, és – csodálatos módon – egyik nemzet történészei sem a maguk, hanem rendszerint a volt ellenfél politikusaiban találták meg a vétkeseket.” A történészek mind-mind különböző megközelítésekből keresték a háború kitörésének okát. Ez a tanulmányrész útmutató lehet azok számára, akik jobb betekintést szeretnének nyerni abba, hogy a 20. század elején milyen tényezők hatására robbanhatott ki az első világháború, amelyik aztán maga után vonta a második világháborút is. Romsics Ignác említ olyan eseteket is, amikor (például a franciáknál) nem az 1871-es elzászi területekre vonatkozó revansista szónoklatokkal kívánták feltüzelni a katonákat, hanem egyszerűen az alkoholt vették igénybe erre a célra, főleg bevagoníroztatáskor, vagy az ütközetek előtt. Ditróból egy olyan nótát idéz 1914-ből, ami nem annyira a közismert lelkesedésről, hanem inkább az aggodalomról szólt. A szembenálló felek katonái nem céltudatosan gyűlöltek egymást, parancsra cselekedtek, és az elfásulttá, közömbössé vált katonák számára a propaganda nem minden esetben tudta kellőképpen diabolizálni az ellenségképet. Jó példa az ellenségkép módosulására a 2005-ben elkészült *Fegyverszünet karácsonyra* című filmdráma is, ahol a nyugati fronton harcoló német, és a velük szemben álló antant szövetséges katonák karácsonyra letették a fegyvert, sőt előbújtak árkaikból, és rövid békés beszélgetésre, cigarettacserére is sor került.

Z. Karvalics László *Nagy Háború és propaganda: a diskurzusfejlődés néhány iránya* című tanulmánya számos olyan kérdést tesz fel, amely a kor propagandájának eszközeivel, a propaganda tartalmának csomagolásával foglalkozik: „szűk témákról is számtalan kombinációban

születhet szintetizáló, igényes mű.”³ Írása végén kitér arra, hogy a hátorszáiban az élelmiszerek minősége gyengült – mivel a frontkatonáknak juttatták a legtáplálóbb élelmeket –, ezért új szakácsstrükkökkel próbálták meggyőzni a háziasszonyokat, hogy például a korábban mellőzött állati bentsőségeket hogyan dolgozzák fel, hogyan lehet a rosszabb minőségű ételekből is „versenyképes” és tápláló ételleket készíteni.⁴

Az interdiszciplináris konferencia szlovák előadójaként Roman Holec a propaganda kisebbségi szerepéről értekezett, amely kihatással volt a szlovák és cseh magyarellenessé sztereotípiák kialakulásában.

A hátország és egyáltalán a tömegek meggyőzésére különösen az atrocitás-propagandát használták fel. A pszichológiai hadviselés egyik leghatékonyabbnak tartott formájára – Polmann Ferenc szerint – azért volt szükség, hogy az ellenséggel szembeni gyűlöletet felszítsák, a saját lakosságukat meggyőzzék arról, hogy igazságos háborúban vesznek részt, a még semleges államokat bevonják a saját oldalukon a harcokba, a meglévő szövetségeseik támogatását pedig továbbra is fenntartsák.

A propaganda egy másik arcát ismerteti Székely Tamás, aki írásában kiemeli, hogy a szövetséges országok bemutatása elengedhetetlen volt a „nem vagyunk egyedül” érzés kialakításában. A szövetségesek közti hasonló vonások hangsúlyozása megerősítette azt az érzést, hogy „magunkfajta” népről van szó, míg „a különbségek rendszerint különleges és egzotikus színben tűntek fel, értékesnek és érdekesnek mutatva be a szövetséges országok társadalmát és kultúráját”.⁵ A propagandában a legnagyobb szerep – a terek, utcák elnevezése mellett – a sajtóorgánumnak jutott, melyek sokszor a szövetséges uralkodók heroikus voltának ecsetelésével próbálták hatni az olvasóközönségre.

Szoleczky Emese kutatása a fővárosban kialakított pasaréti lövészárók mint látványelem szerepéről informál, hangsúlyozva, hogy a budapestiek s általában az olvasóközönség számára miért volt szüksé-

---

3 I. m. 47. o.

4 I. m. 53. o.

5 I. m. 88. o.

ges a lövészárók közelsége, milyen célt szolgált a háborús propagandában.

A frontharcok elkerülhetetlen velejárója a gyilkolás. A „ne ölj!” bibliai parancs felfüggesztésén, de ugyanakkor mégis a frontkatonák hitének megerősítésén dolgozott az egyház. Steincinger Norbert a frontkatonáknak szánt imakönyvekről ír a *Bizalommal és reménykedve fordulunk hozzád* című tanulmányában.

A *Propaganda és alakváltozatai* alcímet viselő első fejezet utolsó tanulmányaiban az egyházi támogatás mikéntjéről, az élelmiszerek és más fogyasztói termékek kiegészítőiről, pótlóiról esik szó, megemlítődnek itt a neves Dr. Oetker, a Törley és a Richter Gedeon cégek is. Elgondolkodtató adattokkal zárja a fejezetet Kovács Vilmos tanulmánya. A háború kitörésekor a katonai raktárakban és a hadseregnél 258 millió puskatöltény volt. Ez a szám 1918 végére megtriplázódott a maga 880 millió töltényével. 1914–1918 között csak a Weiss Manfred katonai gyártelepein mintegy másfél milliárd gyalogsági töltényt készítettek.⁶

A világháború kitörésekor már temérdek sajtótermék állt az olvasók rendelkezésére. A Monarchia osztrák részén a merénylet után egészen a háború végéig a teljes mértékű cenzúra volt érvényben. Magyarországon a sajtóellenőrzést számos szerv (pl. a hadsereg-főparancsnokság sajtó-hadiszállása, a közös hadügyminisztérium és a közös külügyminisztérium sajtóosztályai, a m. kir. miniszterelnökség sajtóosztálya, az egyes m. kir. szakminisztériumok stb.) végezte. A cenzúra mellett a bel- és külföldi pozitív sajtóvisszhang keltéséért a legnagyobb aktivitást a *Sajtóhadiszállás* fejtette ki a bécsi Hadfelügyeleti Hivatalon és a budapesti Hadfelügyeleti Bizottságon keresztül. 1917-re teljesedett ki hatalmas apparátusa, mely 12 csoportra oszlott.⁷ A háború után érdekes a *Budapesti Hírlap* 1920. szeptember 4-i lapszámának végkövetkeztetése: „Mennyivel kevesebbe került a propaganda, mint a hadakozás fegyverrel... és mégis mennyivel nagyobb volt a hatása! Mily nagy tanulság rejlik ebben is: a szó és a nyomtatvány ereje mennyire felülmúlja a leggyilkosabb szerszámokat is, ha népek megöléséről van szó.”⁸

---

6 I. m. 214. o.

7 I. m. 275–281. o.

8 I. m. 299. o.

A harmadik nagyobb részben az *Irodalom és háború* kapta a főszerepet. Veres Miklós Jókai Mórt és főleg *A jövő század regénye* című művét, míg Borbás Andrea Ady Endre realista és egyúttal passzív írói harcát, tevékenységét ismertette a világháborúval kapcsolatban. Ellentétben számos kortársával, *Emőd Tamás Háborús tematikájú művei a Modern Színpadon* címmel Rózsafalvi Zsuzsanna a színházi élet egy külön utas változatát mutatta be az első világháborús budapesti életben. Ugyanis a meglévő sajtócenzúra és propaganda mellett, ha árnyaltan is, de folyamatosan olyan darabokat tudtak színpadra vinni, amelyek elsősorban az egyetemes értékekről, az ellenségképről és az emberi életről való döntéshozás hatásköréről szóltak és ejtették gondolkodóba a nézőközönséget.⁹

A *Művészet és vizuális kultúra* címszó alatt összeállított tanulmányrészben a történészek különböző – művészi, propaganda, jótékony-sági – aspektusok alapján vizsgálták a fronton tudósítóként megfordult vagy a fronton ténylegesen is harcoló képzőművészek alkotásait, vagy éppenséggel a hátszországban felállított „szögelőszobrok” szerepét. A könyvismertető részeként, nemcsak Murádin Jenő tanulmánya az erdélyi művészek első világháborús tapasztalatairól, hanem ifj. Bertényi Iván „szögelőszobrok” című tanulmánya is külön figyelmet érdemel.

A tanulmányok sorát Samu Botond Gergő *Láncra vert gyarmatok, civakodó ebek, Szent Háború és az antant acélgyűrűje* nevű írás zárja, melyben a szerző az általános vizuális propaganda mellett felsorakoztatja az első világháború idején használt térképváltozatokat is,¹⁰ melyek egy-egy hadviselő fél érdekeit képviselték. Érdekes, hogy a demográfiai arányok bemutatásánál – a háború alatt és után is –, minden esetben a saját nemzetiségüket élénkvrös színnel emelték ki, míg a többi etnikum bemutatásakor főleg a világoskék és a világossárga árnyalatokat alkalmazták, mint kevésbé szembeszökő tónusokat.

---

9 I. m. 396. o.

10 Karikatúra térképek; gyarmatbirodalmi térképek; Európa nemzeti megoszlását és újrafelosztását ábrázoló térképek; villámháború általi gyors határváltozások; a békekonferenciákra készült térképek; vallási térképek stb. – I. m. 525–536. o.